Materiallar to’plami · Conference Proceedings

TIL, TARJIMA VA TA’LIM: GLOBAL KOMMUNIKATSIYA VA RAQAMLI INNOVATSIYALAR DAVRIDA YANGI YONDASHUVLAR

TARJIMANING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA TEXNOLOGIYALARI

03 October 2026

UDK 81’25

Lug‘atshunoslik va tarjimada frazeologik birliklarning o‘rni hamda ularning intertekstual jihati

Mahzuna Husan qizi Rahimova*

O’zbekiston Milliy universiteti

✉ mahzuna95@yandex.ru

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada frazeologik birliklarning lug‘atshunoslik tizimidagi muammolari, ularning elektron va bosma lug‘atlardagi aks etishi hamda tarjima jarayonidagi kommunikativ funksiyasi tahlil qilinadi. Shuningdek, frazeologizmlarning matnning umumiy konteksti va madaniy intertekstual muhiti bilan o‘zaro bog‘liqligi ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar

frazeologiya, lug‘atshunoslik, frazeologik lug’at, intertekstualitet, skopos nazariyasi, matn konteksti

DOI: 10.5281/zenodo.23277785

Frazeologiya zamonaviy lingvistikaning murakkab va ko‘p qirrali sohalaridan biri bo‘lib, u nafaqat so‘z birikmalari majmuasini, balki madaniy va kommunikativ ma’lumotlar tashuvchisini ham anglatadi. Lug‘atshunoslik (leksikografiya) sohasida frazeologik birliklarni tizimlashtirish va ularning ma’lumotlarini yetarli darajada yoritish hali ham dolzarb muammolardan biri bo‘lib qolmoqda. Ushbu maqolada frazeologiyaning lug‘atlardagi aks etishi va tarjimada o‘zining o‘ziga xos roli ko‘rib chiqiladi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab lug‘atlarda frazeologiya yetarli darajada yoritilmagan. Bu muammo asosan ikki yo‘nalishda namoyon bo‘ladi:

1.1. Tizimlashtirish va klassifikatsiya muammolari. Lug‘atlarda frazeologizmlarni qaysi lemma (asosiy so‘z) ostida joylashtirish masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda. Ba’zi lug‘atlarda, masalan, *Duden* universal lug‘atida, ma’lumotlarni tizimlashtirishda avtosemantik va lemma orqali saralash usullari qo‘llanilsa-da, bu foydalanuvchi uchun har doim ham qulay emas (Burger, 2003, bet: 148). Shuningdek, frazeologizmlarning zamonaviy raqamli davrdagi aks etishi ham o‘ziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqarmoqda (Moon, 2007, bet: 92).

1.2. Belgilash va terminologik muammolar. Umumiy bir tilli lug‘atlarda frazeologizmlar va erkin so‘z birikmalari o‘rtasidagi chegara aniq belgilanmagan. Stantcheva (2002, bet: 35) ta’kidlaganidek, frazeologizmlarni belgilashda qo‘llaniladigan terminologiya bir xil emas va u zamonaviy tadqiqot darajasiga to‘liq mos kelmaydi. Shuningdek, ingliz-rus lug‘atlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, frazeologik birliklarning leksikografik tahlilida ko‘plab pragmatik va uslubiy belgilar e’tibordan chetda qolishi mumkin (Lubensky & McShane, 2007, bet: 215).

Lug‘atning “produktiv” (ishlab chiqarishga yo‘naltirilgan) talablaridan kelib chiqib, frazeologizmning qo‘llanilishi haqida keng ko‘lamli ma’lumotlarni taqdim etish zarurati tug‘iladi. Bunga uslubiy qatlam, hududiy tarqalishi, muayyan matn turlariga aloqadorligi va eng muhimi, kontekstual misollar kiradi, chunki “misollar va

dalillar (beleg)siz foydalanuvchiga frazeologizmning real qo‘llanilish xususiyatlari haqida tasavvur uyg‘otish deyarli imkonsiz” (Dobrovol’skij 1999:117).

Tarjima jarayonida frazeologik birliklar bilan ishlash nafaqat so‘zma-so‘z tarjima qilish, balki matnning maqsadini anglashni talab etadi. Bu esa o’z navbatida bir qator qiyinchiliklarni yuzaga keltirib chiqarishi mumkin.

Skopos nazariyasi va kontekst. Tarjimaning asosiy vazifasi — maqsadli madaniyat kontekstida kerakli kommunikativ natijani beruvchi matnni yaratishdir. Skopos nazariyasiga ko‘ra, tarjima jarayoni matnning maqsadli funksiyasiga mos ravishda shakllanishi lozim (Göpferich, 2003, bet: 18). Agar frazeologik ibora madaniyatda boshqa ma’no yoki uslubiy vazifaga ega bo‘lsa, uni asl ma’no shaklida saqlab qolish o‘rniga, ma’no muvofiqligini ta’minlash lozim.

Matn va frazeologiya o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir. Frazeologizm shunchaki alohida birlik emas, balki matnning bir qismi sifatida u bilan murakkab aloqada bo‘ladi. Til o‘rganuvchilar uchun frazeologizmlarni kontekstga moslash jarayoni o‘ta murakkab hisoblanadi, chunki iboraning ma’nosi matn ichidagi boshqa elementlar bilan o‘zaro bog‘liqdir (Ettinger, 1989, bet: 50).

Frazeologik birliklar “mikro-matn” sifatida tushunilishi mumkin. Ular madaniyatning intertekstual tuzilishiga singdirilgan bo‘ladi. Frazeologizmlar madaniyat a’zolarining umumiy bilim darajasiga bog‘langan bo‘lib, ular tashqaridan kelgan shaxs uchun faqat til darajasida emas, balki madaniy-tarixiy bilimlar darajasida ham ochiq bo‘lmasligi mumkin. Shu tariqa, frazeologizmlar madaniy ma’lumotlarni tashuvchi asosiy vositalar hisoblanadi.

Demak, frazeologizmlar madaniy ma’lumot tashuvchisidir, chunki ular ko‘plab intertekstual bog‘liqliklar orqali madaniyat vakillarining bilim darajasiga bog‘lanadi va bu bilimlar tashqaridan kelganlar uchun faqat til darajasida tushunib bo‘lmaydigan ma’lumotlardir. Bu, shuningdek, matn turiga xos bo‘lgan iboralarga ham tegishli (masalan, *“Bir bor ekan, bir yo‘q ekan...” — Es war einmal...),* bu iboralar ushbu madaniyat vakillarida matnga nisbatan ma’lum bir kutishlarni uyg‘otadi.

Xulosa

Frazeologik birliklarni tadqiq qilishda ularni alohida leksemalar sifatida emas, balki matn, kontekst va madaniy intertekstual muhitning ajralmas qismi sifatida ko‘rish lozim. Lug‘atsozlik tizimini takomillashtirish uchun frazeologik birliklarning ko‘p qirrali belgilarini (uslubiy, hududiy, chastotaviy) inobatga olgan holda, elektron va kitob shaklidagi lug‘atlarni yaratish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Burger, H. (2003). Duden. Deutsches Universalwörterbuch (2. nashr). Berlin: Dudenverlag. (bet: 145–160).

[2] Ettinger, S. (1989). Untersuchung französischer Phraseologismen für deutschsprachige Lernende (Dissertatsiya). Münxen: LMU München. (bet: 45–62).

[3] Göpferich, S. (2003). Translation Studies and Skopos Theory: A Functionalist Approach. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag. (bet: 12–28).

[4] Lubensky, M., & McShane, P. (2007). English-Russian Dictionary Analysis: Lexicographical Challenges in Phraseology. London: Routledge. (bet: 210–225).

[5] Moon, R. (2007). Phraseology in Dictionaries and its challenges in the digital age. Cambridge: Cambridge University Press. (bet: 88–104).

[6] Stantcheva, I. (2002). Phraseologism integration in lexicographical frameworks: A terminological study. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences. (bet: 33–47).